

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1. УКРАЇНА І УКРАЇНОЗНАВСТВО	8
1.1. УКРАЇНОЗНАВСТВО: НАУКА ПРО СУТНІСТЬ І СМИСЛИ НАЦІОНАЛЬНОГО БУТТЯ.....	8
1.2. УКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК НАУКА: СИСТЕМНІСТЬ, ОБ'ЄКТИВНІСТЬ, ПРОГНОСТИЧНІСТЬ.....	30
Розділ 2. ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛЬНОГО БУТТЯ	49
2.1. НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР УКРАЇНИ.....	49
2.2. НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНЦІВ.....	70
2.3. НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ.....	95
Розділ 3. УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ	119
3.1. УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ: ВИТОКИ ТА СТАНОВЛЕННЯ.....	119
3.2. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ.....	142
3.3. СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	162
3.4. ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ.....	187
Розділ 4. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА	211
4.1. ІСТОРИЧНИЙ ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ДОСВІД УКРАЇНИ.....	211
4.2. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ.....	217
4.3. УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ: СИСТЕМНІСТЬ І СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ВИМІРИ.....	249
4.4. УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: СТРУКТУРУВАННЯ ТА ЛІНІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ.....	264
4.5. ВЛАДА І СУСПІЛЬСТВО: КОМУНІКАТИВНІ ДИСКУРСИ.....	289
Розділ 5. УКРАЇНСЬКА МОВА: ГЕНЕЗА, ІСТОРИЧНА ДОЛЯ, УТВЕРДЖЕННЯ В НЕЗАЛЕЖНІЙ ДЕРЖАВІ	307
5.1. ДАВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	307
5.2. МОВНА ПАЛІТРА РУСИ-УКРАЇНИ.....	313
5.3. УКРАЇНСЬКА МОВА В ЧАСИ БЕЗДЕРЖАВНОСТІ І НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ.....	321
5.4. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ ХХ СТ.	327
5.5. ТОТАЛІТАРИЗМ.....	329

5.6. ЕВРИСТИЧНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ТА ОФІЦІЙНИХ МОВ У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СВІТІ.....	337
5.7. ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ.....	347
5.8. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПІДВАЛИНИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ	361
5.9. ДЕРУСИФІКАЦІЯ І ДЕРАДЯНІЗАЦІЯ	370
Розділ 6. УКРАЇНА І СВІТ.....	378
6.1. ДЕМОКРАТИЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СВРОІНТЕГРАЦІЙНА ПЕРСПЕКТИВА.....	378
6.2. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ СПРОВОКОВАНОЇ ДІАСПОРИЗАЦІЇ УКРАЇНСТВА	397
6.3. ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ.....	406
6.4. МІЖНАРОДНА СОЛІДАРНІСТЬ У БОРОТЬБИ З РАШИЗМОМ.....	412
ПІСЛЯМОВА. УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ: ІДЕНТИЧНІСТЬ, ВИКЛИКИ, УТВЕРДЖЕННЯ	418
ЛІТЕРАТУРА.....	435
ДОДАТКИ: ГУМАНІТАРНА ПУБЛІЦИСТИКА	453
Додаток 1. ФУРУНКУЛИ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ: ТІТУШКИ, ТУШКИ І ГАЛАЙКИ	453
Додаток 2. ЧОГО ВЧИТЬ НАША ІСТОРІЯ, АБО НОТАТКИ ПРО МОСКОВСЬКІ ПОРЯДКИ	462
Додаток 3. УРОКИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: «МОСКВА – МОСКАЛЬ – МОСКОВЩИНА»	481
Додаток 4. «ЕТНОГЕНЕЗ» ПО-МОСКОВСЬКИ, АБО ЗВІДКИ Й НАВІЩО З'ЯВЛЯЄТЬСЯ «СТАРШИЙ БРАТ»	488

ПЕРЕДМОВА

Україна! Вічна і невмируща, вразлива і слабка, самодостатня і горда, незнищенна і героїчна, натурна і духовна... Означення нашої країни можна продовжувати далі й далі, але головною істиною є те, що вона існує. Причому, не просто існує, а живе і розвивається, шануючи інший світ і, водночас, вимагаючи такого ж ставлення і до себе самої. Не всім це до вподоби, особливо ординській зграї, пожадливі до всього чужого, але нездатної створити щось своє, потрібне людям. Як брама Європи, Україна опинилася на сторожі всієї західної цивілізації, і з великою гідністю та самопожертвою, протягом принаймні цілого останнього тисячоліття, уможливило її поступ і звершення. На жаль, уможливило спокій останньої своїми людськими втратами та гвалтування агресорами всієї нації та рідної землі. Але, попри всілякі негаразди, Україна є і буде, і запорукою цьому – її власні архетипи буття та розвитку, питомі національні смисли і цінності буття.

Навчальний посібник присвячений висвітленню фундаментальних гуманітарних первнів українського народу, досягненню України як цілісної геополітичної та цивілізаційної реальності, подальших перспектив її утвердження і для себе, і у всьому світі. Звернення до цієї проблематики є особливо важливим з огляду на екзистенційні виклики, зумовлені геноцидною агресією рашистів проти України і відповідними загрозами для всього цивілізованого світу.

Виклад основного матеріалу розпочинається з розкриття можливостей наукового пізнання досягнути сутність України. В цьому контексті розглядається еволюція цього процесу, тобто становлення українознавства від описового до номотетичного (закономірного) етапів пошуку істини. Наразі, для оптимізації подальших досліджень, розкривається сама процесуальність логістики в українознавстві, зокрема шлях від означення проблеми до отримання доказового знання. Розглянуто наукові дискурси в українознавстві та механізми вишукування істини: проблеми, гіпотези, теорії, особливості пояснення та доказовості, критерії розмежування апологетичного та наукового знання та ін.

Наукові засоби дозволяють окреслити засадничі риси національного українського буття (розділ 2). Зокрема, мова йде про національні парадигми самовираження українського народу: націо-

нальний характер, національні цінності та національні інтереси. У своїй сукупності вони творять неповторний образ України та українців як феномену світової цивілізації, з його унікальними архетиповими рисами поведінки та дії.

Наступний розділ «Українська політична нація» розкриває особливості самоорганізації та утвердження українського народу як державотворчої нації. Послідовно викладаються генеза, формування та становлення ідей визвольної боротьби та створення національних держав: Антії, Русі-України, Великого Князівства Литовського, Запорозької Січі, Гетьманщини, УНР, ЗУНР, Української Держави, Директорії, Карпатської України, незалежної Української Держави нинішніх часів. В усіх цих процесах визначальну роллю відігравав сам народ, спонуканий бажанням захистити власну ідентичність шляхом створення національної держави. Особлива увага звернена на внутрішні механізми консолідації нації: формування громадянського суспільства, збереження та примноження соціального капіталу, опертя на моральні імперативи людяності, довіри та співпраці.

Саме особливостям державотворення на теренах України і присвячено розділ «Українська держава». Розглядається історичний досвід українського державотворення, починаючи від військової демократії скіфів та громадянського суспільства в античних полісах Причорномор'я і завершуючи сучасною парламентсько-президентською республікою. Особлива увага звернена на політичний устрій питомих національних українських держав, зокрема на конституційні засади їх політичної самоорганізації. В цьому контексті смислосзначими є засадничі виміри взаємодії владних структур та суспільства. Послідовно розкриваються структурованість та системність соціуму, наявність в ньому ліній розмежування та взаємодії, принципів та засад формування громадянського суспільства, відповідальності держави перед своїми громадянами. В останньому випадку зроблено наголос на повноцінному використанні комунікативних регулятивів пошуку оптимальних механізмів розвитку України.

Безперечно, ефективність комунікативної взаємодії безпосередньо залежить від спільного лексично-семантичного простору суб'єктів взаємодії. В даному випадку нагромаджений цивілізаційний досвід засвідчує необхідність використання в усіх сферах суспільного життя державної мови – і як легітимації волі нації, і як ресурсу об'єднання зусиль усіх громадян. В посібнику спеціально

за, історична доля, утвердження в незалежній державі. Окреслено широку палітру походження та функціонування української мови, наведено сутнісні паралелі з впровадженням державних мов в демократичних країнах Заходу. Особливу увагу звернено на сучасний стан функціонування української мови як державної, актуалізованого у зв'язку з політикою лінгвоциду російського агресора. Процеси дерусифікації та декомунізації в цьому контексті повинні відіграти виключну креативну роль у справі очищення українського світу від маркерів та матриць тоталітаризму.

Надзвичайно велике значення має інтеграція України в європейський та світовий цивілізаційний простір. Цим питанням присвячені матеріали підсумкового розділу «Україна і демократичний світ». Звернено увагу на вихідні можливості самої України інтегруватись в міжнародні структури, зокрема розвиненість відповідної політико-правової та гуманітарної бази. Водночас, існує низка проблемних питань, на шляхи та механізми розв'язання яких звернено особливу увагу. В контексті вимушеної діаспоризації українського етносу, спровокованого російською агресією, розглядаються модули з'єдинення та збереження ідентичності українського світу поза межами Батьківщини. Відповідна міжнародна співпраця та підтримка визвольних змагань українців демократичними країнами є надійним опертям у досягненні бажаної перемоги над ворогом.

Заключні узагальнення посібника підсумовують засадничі принципи та змісти обширу гуманітарних пріоритетів розвитку України, окреслюють перспективи подальших пошуків на цих благодатних теренах наукового пізнання.

В якості ілюстративного матеріалу, в додатку розміщені авторські публіцистичні роздуми з означеної проблематики, оприлюднені в 2017–2019 роках на шпальтах часопису «Дзеркало тижня».

Розділ 1

УКРАЇНА І УКРАЇНОЗНАВСТВО

1.1. УКРАЇНОЗНАВСТВО: НАУКА ПРО СУТНІСТЬ І СМИСЛИ НАЦІОНАЛЬНОГО БУТТЯ

Історичний двобій

Російський тоталітаризм в своїх зазіханнях на нашу ідентичність, суверенітет, історичну і культурну спадщину, всі інші набутки та ресурси нації постійно спекулює на українській реальності, надаючи їй бажаного для агресора змісту. **Рашистське «українознавство» ґрунтується на аксіомі неґації –заперечення самого існування України.** Ця ідеологема є інструментальною калькою іншої рашистської матриці пояснення світу, а саме – **наукового атеїзму, з його головною тезою про заперечення існування Бога.** Витрачались величезні сили і засоби, здійснювались масові репресії проти вірних та священнослужителів, руйнування храмів та нищення іншої духовної культури різних конфесій тощо. І все задля того, щоб у людську свідомість намертво забити догмати іншого вчення – марксизму-ленінізму, котре, але вже як «світська релігія», і почала виконувати відповідні функції «скреп» і «скрижалів» для одурмання масової свідомості підлеглого населення імперії.

В рашистській реальності свідомо і цинічно відбувається заперечення всього і вся, що пов'язано з Україною, її цивілізаційною самобутністю, культурою, мовою, державою тощо. І подібні фантазмагорії з нелюдською жорстокістю намагаються втілити в життя шляхом репресій, депортацій, голодоморів, загарбницьких війн та намаганнями перетворити Україну у випалену вогнем і розтоптану чобітьми агресора пустелю.

У всіх подібних протистояннях українська нація витримала випробування часом, чинила спротив і вистояла. І є великі сподівання і очікування, що в нинішній повномасштабній російсько-українській війні Україна не лише дасть гідну відсіч агресору, але й переможе його. І запорукою цьому – неймовірна і небачена консолідація українського суспільства у боротьбі з ворогом. Вирішальне значення для

нашої перемоги має також з'єдинення з нами у нашій справедливій борні з агресором всього демократичного світу.

Суспільна консолідація – свідомий вибір громадян, який ґрунтується на високому рівні самосвідомості та знань про свою Батьківщину, її докорінній культурній відмінності від московії та європейській самодостатності. В цьому контексті **українознавство постає своєрідною настільною книгою, дороговказом, синтезом знань як про кожного з нас, так і про весь народ і рідну землю загалом.** Ці знання окреслюють національні інтереси та цінності і виконують об'єднавчу функцію при пошуку необхідності та шляхів гуртування всіх громадян в нову синергетичну якість – нездоланну Україну.

Таким чином, постає потреба виявлення системності українознавства як науки та її духовно-практичного значення в консолідації українського суспільства. В контексті досягнення головного завдання важливим є обґрунтування об'єкта, предмета, методів та підходів, концептуальних узагальнень українознавства як синтетичної науки. Важливим є також аналіз перетікання наукового знання в його духовно-практичну, екзистенційну форму. Досягнення означеної мети здійснюється з використанням методів історичної реконструкції та актуалізму, політичного аналізу, об'єктивації знання, засобів праксеології та аксіології. Їхній евристичний потенціал сприяє створенню синергетичного ефекту від застосування аналітичних та дедуктивних узагальнень спеціальних напрямків українознавства.

Визначальним законодавчим документом, котрий унормовує засади і смисл існування української держави, є **Конституція України**, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. І вже в статті 1 цього акту визначається сам об'єкт застосування його дії: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» (Конституція України, 2006, ст. 6). Отже, **вся Україна постає як осердьова і визначальна детермінанта Основного закону нашої Держави.**

Цілком закономірно, що це робить її також центральним об'єктом наукового пізнання в усіх вимірах: природних, історичних, соціальних, політичних, економічних, демографічних тощо. **І від повноти знань про цей об'єкт, тобто Україну, безпосередньо залежить ефективність і доцільність утвердження нашої держави як для себе, так і для світу.** І ці знання складають обшири українознавства в найширшому розумінні цього слова. Водночас, існує нагальна потреба такі різномірні знання акумулювати та син-

тезувати у спеціальну галузь знань, в межах і можливостями якої можна робити експлікацію всіх знань про Україну в цілісну, доказову і прогностичну, логістичну та дискурсивну **системну науку про Україну – українознавство**.

Методологічні концепти

Знання про Україну такі ж одвічні, як і сама наша країна: свідченням тому є незліченні тексти з описами нашої землі та її людності, починаючи від біблійних часів і до наших днів (Крисаченко, 1996; 1997). В епістемологічному контексті мова йде про **дескрипцію** [від лат. *descriptivus* – опис] – пізнавальну діяльність суб'єкта сприйняття певної реальності та відображення її комунікативними засобами. Опис, перелік, сприйняття певного невідомого практикувався насамперед з прагматичною метою, з точки зору інтересів активної/ініціативної сторони дескрипції. З часом, по мірі формування раціонального інструментарію осягнення світу, ці відомості набували обрисів **номотетики** [від грец. *nomos* – закон], нормативної науки, тобто систематизованого знання про закономірності існуючого, а саме – України.

З'ясування закономірностей українського буття здійснюється, засобами емпіричного обґрунтування та теоретичного пояснення з вибудовою прогностичних моделей його розвитку. Номотетика генетично постала на ґрунті **цільового об'єднання знань з різних наукових галузей стосовно конкретного об'єкта – України**. Подібний синтез відбувався, зазвичай, на підставі об'єктивного аналізу емпіричного матеріалу та доведення його до ступеня достовірного знання. Концептуалізація українознавчого гатунку знаходиться вже в найдавніших історіософських трактатах, починаючи від «Влес книги» та «Літопису Руського». Обриси повноцінної науки українознавство набуває вже в кінці XVIII – першої половині XIX ст. (праці В. Капніста, Г. Кониського, М. Гоголя, О. Марковича, М. Костомарова, І. Франка та ін.).

В XX ст. українознавство стає фундаментальною наукою, зусиллями представників якої було розкрито та обґрунтовано об'єктивність та самодостатність існування України як етнокультурної та геополітичної реальності (Ю. Липа, В. Липинський, І. Огієнко, Д. Донцов, А. Кримсь-кий, М. Грушевський, О. Бочковський, Д. Чижевський, Є. Маланюк та багато-багато інших подвижників істини).

Українознавство в широкому розумінні формується не за методом дослідження, а за об'єктом. Це передбачає цілісне ба-

чення суцього, маючи на меті не розчленування і подальше дослідження ідеалізованого виїмка під певним кутом бачення (тобто фрагмента реальності), але «стереоскопічне», об'ємне бачення конкретної цілісної системи – України, розуміння умов виникнення її як неповторної, своєрідної та стійкої частини універсуму. Для формування такого бачення необхідно використовувати **методи системних наук**, засобами яких можливо синтезувати здобутки конкретних дисциплін. Зразком наук, котрі будуються на системному баченні, можна вважати космологію – галузь знань про Всесвіт, або екологію – науку про природні системи поверхні нашої планети в їх системно-функціональній єдності.

У сфері **етнології (народознавства)** як емпірично-описової сфери знань про народи також виокремились окремі науки, які на початку свого існування вважались спеціальними напрямками дослідження – єгиптологія, синологія, гебраїстика, індологія, германістика тощо. Тим часом, всі ці науки можна розглядати і як галузі культурології, присвячені спеціальним об'єктам, в даному випадку – етносам. В такому випадку загальну теорію культури можна розглядати як **системну культурологію**.

Таким чином, весь комплекс наук про цілісні системи називають **об'єктними або системними**. Їх вважають об'єктними, оскільки вони сформовані за принципом орієнтації на вивчення реального цілісного об'єкта дослідження, а поняття «системні» відображає всеохопну суть методологічного підходу розгляду даного об'єкта як цілісного утвору. Також на різних рівнях та напрямках наукових досліджень можна виділити групу **системно-історичних наук**. Зокрема, на математично-абстрактному це може бути теорія гравітації, на природничому – історична геологія, на життєзнавчому – еволюціонізм, суспільному – історія, філософському – історіософія тощо.

У **системних науках** не можна обмежитись окремим методом пошуку, який диктується специфікою вичленованого предмета дослідження, що організовує тільки її коло знань. Натомість, **замість утилітарного аналітизму використовується системний (об'єднуючий) підхід та комплекс методів з різних наук**. Організація останнього диктується специфікою розглядуваного об'єкта дослідження. Наприклад, кібернетика, яка спочатку постала як міждисциплінарна галузь знання, нині перетворилася на самостійну науку, котра вивчає, як саме в живому організмі, машині та суспільстві відбувається трансформація інформації, пов'язаної з управлінням

функціонування даного об'єкта. В цій науці описуються взаємоподібні процеси розвитку в складних системах, що раніше вивчалися виключно окремими науками – фізикою, хімією, біологією, географією та соціологією. Методологічна суть такого підходу полягає в тому, щоб описати систему на якісному рівні, шляхом використання певних фундаментальних ідей та образів, змодельовавши систему як цілісність, залучивши інформаційно-математичну мову.

Будь-яка **системна наука не заміщає спеціальні**, не витісняє їх з поля наукових досліджень, але доповнює їх в тому, що вони не можуть дати, а саме: **розуміння принципів існування та розвитку об'єктів пізнання як цілісностей**. Це зумовлено тим, що опис принципів їх (систем) постання в межах спеціальних, розчленовуючих та уніфікуючих наук викликає значні, інколи навіть нездоланні, труднощі.

Наприклад, синологію визначають як комплекс наук, пов'язаний з вивченням мови, літератури, філософії, історії, економіки, політики та культури Китаю. Саме в межах цієї науки прагнуть досягнути цілісного бачення феномену Китаю. Разом з тим китаїстикою (чи синологією у вузькому значенні) називають розділ мовознавства, котрий вивчає китайську мову. Аналогічні пари наук або наукових комплексів розроблено стосовно інших національно-культурних реальностей. Так само ми маємо відповідно й **українознавство та україністику**: у першому випадку мова йде про науку про цілісну Україну, в другому – зібрання інформації (не завжди систематизованої та впорядкованої) про Україну.

В **українознавстві мова йде про інтеграцію конкретних знань з різних спеціальних дисциплін в окрему цілісну об'єктну науку**. Така інтеграція впливає з необхідності **осягнення України як системної реальності**, що неможливо зробити, розглядаючи лише її окремі складові – Історію, природу, економіку, політику тощо.

Вихідна гносеологічна та світоглядна позиція системних наук – погляд на об'єкт як на цілісність, на яку накладається дія великої кількості чинників розвитку. Водночас, у такій системі співіснують різні типи явищ, різні елементи. Сущє в такому дискурсі являється розуму не поділеним на ідеалізовані елементи, а цілісними об'єктами, відкритими один одному для взаємодії, і, водночас, наділеними захисними механізмами для збереження власної ідентичності.